

Н.Є. ЯЦУК (доктор філософії, кандидат філософських наук, завкафедри філософії, філософії права і юридичної психології)

Івано-Франківський університет права ім. короля Данила Галицького,
Івано-Франківськ, Україна

E-mail: inst.doctor@ttk.if.ua

ЛІНГВІСТИЧНІ АКЦЕНТИ ПОНЯТТЯ НОМО-SAPIENS

У статті розглядаються окреслені постмодернізмом проблеми трансформації людини. Автор шукає пояснення цим процесам з позицій лінгвісти і близько зв'язаних з нею сучасних концепцій свідомості.

Ключові слова: homo-sapiens, людський розум, свідомість, постмодернізм, постіндустріальне буття, віртуальність, міф.

Вступ

У сучасному філософському дискурсі все більше місце відводиться мові у її найширшому розумінні – як засобу комунікації, конструювання реальності, «включеності» суб'єкта в систему сучасної йому культури тощо. Мовно-знакова система постає як ключ до розгадки багатьох таємниць буття, найбільшою з яких була і залишається людина. Вступаючи у постіндустріальні виміри, постмодерна філософія бере в свої союзники Слово, але вже людське, подібно як Середньовічна філософія чинила із Словом Божественним. Учасники одного із круглих столів часопису «Человек» висновкують дуже цікаву думку, що справжні переломні етапи в історії наступають тоді, коли відбуваються радикальні зміни у мові, інакше кажучи, саме останні стають індикаторами щодо можливості реалізації мегапроектів [3, с.19].

Аналіз попередніх досліджень

Не можна сказати, що мова ніколи раніше не виступала для філософії у статусі пильного вивчення, адже добре знаємо, що ще Гомер і Гесіод цікавились походженням імен, а софісти розмірковували про філософську сутність мови, Платон шукав зв'язку між звучанням слова та його значенням і був переконаним, що навіть такі дрібні словесні елементи як фонемі несуть на собі певне семантичне навантаження, а Арістотель цікавився питаннями словесного моделювання дійсності. Але те, що започаткували постмодерністи, точніше структуралісти, а постмодерністи розвинули, було справді новим у лінгвістиці: мова поставала не як явище словесне, лексичне (іменування, позначення ...), а як граматичне, синтаксичне (текст, конструкція). І ця конструкція проголошувалась на пряму зв'язаною з усією повнотою буття свого носія. Таким чином, мовна граматика, передусім синтаксис, відкриває двері до розуміння таємниць світовідчуття тієї чи іншої спільноти. Так, до прикладу, відсутність в українській мові великої кількості приєменників є рефлексією на тенденцію української ментальності на пріоритет рівності у розбудові соціальної структури, тоді як велика кількість

зазначених службових частин російської мови засвідчує схильність до підпорядкування та жорсткої соціальної ієрархії. Ще цікавішими є лінгвістичні особливості китайської культури, де відсутність диференціації активного і пасивного способу дієслів просто унеможлиблює існування світоглядної системи з центральним поняттям першоруху, стимулюючи філософію взаємопереходів (перемін) «Інь» ті «Ян» начал. Ці та дотичні до них дослідження потужно здійснювалися багатьма сучасними вченими, серед західних це, передусім, – К. Леві-Строс, М. Фуко, Ф. Фукуяма, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Деррида, Ж. Делез, А. Кестлер, Р. Докінс ін., російських – В. Кутирев, А. Пелипенко, Ф. Кессиді, С. Хорунжий, В. Хачатурян, В. Налимов ін. В українському науковому середовищі подібні студії теж набирають обертів, і в числі першопрохідців – Л. Теліженко, В. Буряк, Є. Соколова ін..

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття

Новизна нашого дослідження полягає у тому, щоб повернути увагу до синтаксичного моменту словосполучення homo-sapiens і обґрунтувати неоднозначність його прочитання з позицій правил, умовно кажучи, західної і східної граматики. У європейських мовах збіг двох іменників передбачає, що перший з них виконує роль атрибута (означення), а другий – об'єкта чи суб'єкта, відповідно до правил побудови речення та місця у ньому. А також читання тексту здійснюється з ліва на право і по буквах. Таким чином, словосполучення homo-sapiens несе на собі сенс не стільки той, до якого ми звикли – «людина розумна», скільки буквальний (по буквах) – «людський розум». Тим то, досліджуючи феномен homo-sapiens, філософія, а за нею і науки, по суті, досліджували людський розум, а не саму людину. Тим самим, до недавнього часу, антропологічні студії, фактично, не виходили за межі парадигми німецької класичної філософії.

Сучасність, безумовно, потребує мегапроекту, який іменують то постлюдським буттям, то постіндустріальним соціумом. Якщо дійсно такі мегапроекти задаються на лінгвістичному рівні, то, на наш погляд, реалізація мега-Пост-проекту буде зумовлюватись переосмисленням самого поняття homo-sapiens. У зв'язку з цим ставимо мету аргументувати висунуту гіпотезу низкою сучасних антропологічних досліджень, реалізуючи такі завдання:

- розкрити сенс поняття «людський розум» як однієї з характеристик одного з біологічних видів;
- показати, що природа людського розуму проявляється, передусім, в аналітико-аналоговій діяльності, через що розсекречена до атома картина світу підштовхнула до ексцентричного розуміння самої людини;
- ствердити, що в «розчепленої» людини знижується рівень процесів домінування лівої півкулі над правою з прокладанням тенденції до їх гармонізації;
- довести, що така людина і є постлюдиною, або, навіть, і надлюдиною, більше того, саме такі, по суті функціональні, переміни у людини стають підготовчим етапом до нового витка цивілізаційного

розвитку;

- зробити висновок, що постіндустріальне буття людини буде «закручуватись» не стільки силою людського розуму, скільки її людяністю, гуманністю, що відбір саме такої людини вже розпочався.

Виклад матеріалів дослідження.

Поставлена постмодерністами проблема постлюдського майбутнього потребує свого осмислення, передусім, у координатах постмодерністського світобачення, незважаючи на те, що останнє ще перебуває у процесі свого становлення. Як зазначає Е. Соколова, «у сучасній ігровій культурі постмодерну витягування сенсу і нове прочитання старого – одна з популярних розваг, і результати подібної діяльності ... дають підстави для витягування нових сенсів» [11, с.44]. Це набирає особливої ваги з огляду на те, що, як запевняє В. Шукін, мова може об'єктивувати дійсність, і що моделюючими здатностями мови виступають елементи різних рівнів мовної системи: морфеми, слова, речення [14, с.47]. У контексті подібних лінгвістичних підходів хочемо повернутися до звичного для нас усіх поняття *homo-sapiens*. Ним, як відомо, позначають сучасну людину як єдиного представника роду *homo* (гомінідів, або приматів). Прикладка *sapiens* виражає специфіку саме теперішньої людини, підрозуміючи те, чим сучасна людина відрізняється від тих *homo*, що коли-небудь мали місце на землі. Таким чином, у своєму буквальному значенні *homo-sapiens* виступає, фактично, у тому сенсі, як розумів людину Платон – дуже-дуже розумна тварина (*homo*). Як бачимо, у давнину відправною точкою розуміння людини служила морфема *homo*. Зміщення акценту з цієї позиції відбувається у зв'язку з середньовічним розумінням людини як істоти гріховної. Ренесанс уперше «помітив» людину розумну, що супроводжувалось утвердженням ідеї гуманізму: людина пробувала осмислити свою сутність сама із себе, без виходу у яку б то не було трансцендентність, тим самим змістивши акцент на *sapiens* – спосіб пізнання власної розумності і величі. Починаючи з Нового часу ця тенденція набирає обертів. Створивши нову, геліоцентричну, картину світу, людина починає покладатися на свій власний розум майже так, або, навіть точно так, як у Середньовіччі покладалась на Бога.

У контексті постмодерністського мислення поставимо питання по те, що насправді стояло за процесами розвитку науки і спричинену нею розбудову індустріального суспільства, в якому центральною фігурою, що «закручує» життя (суб'єктом), подібно як Бог (Сонце) «закручує» життя традиційного, аграрного, суспільства (встало сонце – йти порати худобу, прийшла весна – йти до праці у полі) – *homo-sapiens* як «людина розумна», чи тільки *homo-sapiens* як «людський розум»?

Вище ми зупинялись на специфіці європейських мов прочитувати перше слово словосполучення як означення, а друге як означуване. Тому вивільнений з попередніх обмежень людський розум, рефлектуючи над об'єктивною дійсністю за законами власного буття, зрозумів *homo-sapiens* так як мусив зрозуміти: *homo* (людський) *sapiens* (розум), побачивши у

Лінгвістичні акценти поняття *homo-sapiens*

«homo-sapiens» виключно самого себе, тим самим втягуючи людину у царство свого буття. Яке ж його царство? Відповідь дають недавні дослідження, які виявляють, що правші (таких 85-90%) «використовують праву сторону мозку, щоб зосередитися на цілому, а ліву, щоб зосередитися на деталях в межах образу» [16]. Сучасна цивілізація створена «лівопівкульними» людьми, звідси й тенденція – від цілого до частин. Як пише А. Пилипенко «історію свідомості можна представити як перманентний рух фронту рефлексії, що розщеплює синкретичні блоки первісного матеріалу і тим самим розширює простір артефактів культури. В авангарді цього процесу була європейська атлантична свідомість» [8, с.45]. Не будучи спроможним змінити закон вищого розуму (Логос, Божественний закон) про тотожність «Макро» і «Мікро» світів, пізнавши «Макро» світ до таємниці атома і, навіть, глибше, людський розум зробив те саме і з людиною – розклав її на частинки, розшматувавши цілісне «Я». Якщо мислительно продовжити цю тенденцію у, словами класика, дурну безкінечність, то просто не може не виникнути запитання про «смерть людини», адже Г. Гегель переконливо довів, що одержимий розум не знає меж, не знає спокою. І цей розум облюбував своє буття в людині, що називає себе homo-sapiens. Що ж до постмодерністів, то їм якраз і випало те поле досліджень, в якому людський розум досягає своєї межі, звідси й заяви вчених у число постмодерністському ключі: «можна запевнити – людина зникне, як зникає обличчя, накреслене на морському піску» [5, с.45], «людина падає вниз по своїй антропологічній межі. Завершальна фаза падіння – віртуалізація людського існування. Це сценарій евтаназії людства» [13, с.45]. Звідси і радикальні спроби осмислити цю ситуацію з позиції більш прагматичної і реалістичної: чи можна якось зупинити людство, що мчить із шаленою швидкістю, і запобігти його перевалу за власну межу? Ці питання стають дедалі актуальнішими і ще більше, вслід за постмодерністами, відсувають метафізичну проблематику. Дуже цікавими до осмислення цього питання є думки Н. Кольцова, висловлені ще 10 лютого 1925 року у виступі по радіо з темою «Чудесні досягнення науки». Оцінюючи значення науки для сучасної цивілізації (а, по суті справи, людського розуму, силою якою вона створювалась), учений висновкував, що «великі завоювання науки збільшують можливості одночасного існування великої чисельності людей» [4, с.80], при цьому «люди залишаються такими як були, з усіма їх недоліками» [4, с.80]. Останнє обумовлює такий шлях історичної ходи людства, що ознаменовується точками занепадів і процвітання, навіть великі цивілізації не могли цього уникнути. Але людство загалом не щезло, природний відбір не дозволив йому загинути, висуваючи все нові групи спадково обдарованих людей.

Уже в тому часі вчений помічав: «ознаки того, що виродження нинішньої цивілізації можливе, очевидні. Міська культура, сконцентрована у містах, її носії все менше задіюються у відтворенні населення. Це може привести до того, що тип природного носія міської культури потрохи виродиться й уступить місце якомусь іншому типу, подібно я із знищенням Яцук Н.Є., 2012

лісів вимирають лісові звірі і птахи» [4, с.81]. Цю думку, майже через століття висловить і В. Щукін: «люди у містах – тільки частковий випадок, одна з багаточисельних можливостей людського існування» [14, с.63].

Повертаючись до Кольцова, зазначимо, що він вважав: «якщо спустити хід еволюції людства у природне русло, то він може виявитися небажаним і сумним» [4, с.81] для сучасної цивілізації, у зв'язку з чим розмірковував над можливостями науки у позитивному розв'язанні цієї проблеми, висновкуючи не стільки як науковець, скільки як філософ: відбір створюється самим життям, через нього усуваються непристосовані до життя і залишаються найбільш пристосовані. Сучасні вчені, маючи за собою такий науково-технологічний багаж як генна інженерія, психофармакологія, нейрофізіологія, активно досліджують усе те ж питання, яке чіткіше можна переформулювати у такій формі: яким шляхом піде подальша еволюція людства: 1) шляхом непідконтрольного людині природного відбору; 2) шляхом, який спроектує сама людина (соціальне замовлення); 3) шляхом роздоріжжя. Щодо другого шляху, нам бачиться дуже далекоглядною така мотивація: «соціальне замовлення ... якщо судити не по задекларованих заявах, а по реальних діях і їх результатах, як і раніше, формує, конструює несаможиттєву, конформну, пасивну і стресову людину з фрагментальними і нестійкими знаннями і, найголовніше, – з несформованим світоглядом» [7, с.113]. Постає питання про потомство цього покоління: його теж доведеться модифікувати? Третій шлях – синтетичний, тож відразу переходимо до першого. Теза, від якої будемо відштовхуватися, побутує навіть на рівні масової свідомості: «поки у голові людей, у їх свідомості і психології не зміниться щось кардинально, ні про яке суспільство знання, ні про який новий інтелектуальний простір говорити не можна» [7, с.17]. Тут і хочеться сказати: «Еврика!», спираючись на дослідження А. Пилипенка: «концепція чіткого розподілу функцій між півкулями і абсолютизація лівопівкульного домінування у людини – один із наукових міфів минулого століття» [9, с.65]: давня людина руйнувала фортеці, сучасній достатньо з висоти своєї культури руйнувати тільки міфи. Цього достатньо, щоб зробити те, про що пише, скажімо, Т. Григор'єва: «необхідне нове мислення, в якому частина пануватиме над цілим» [2, с.90].

Таким чином сучасна еволюція людства прокладає собі шляхи через голови людей, через їх свідомість. Цікавість до змін свідомості виникла у 60-70 рр. ХХ ст.. Сьогодні ця проблема лежить у царині широких міжпредметних зв'язків, а про результати її розробки цікаво пише В. Хачатурян. Він зазначає, що свідомість сучасної людини перебудовується до дитячих форм організації і це зумовлюється якісною перебудовою функціональної асиметрії мозку: «лівопівкульна активність поступається домінуванню правої півкулі, що традиційно вважається зоною локалізації несвідомого» [12, с.59]. Ці процеси «супроводжуються переходом (точніше поверненням) до паралогічних «архаїчних» ранньо-дитячих форм організації свідомості» [12, с.59]. У конгитивній та емоційній сфері змінені стани свідомості дають такі наслідки: порушення концентрації уваги і здібності до

Лінгвістичні акценти поняття homo-sapiens

перевірки реальності, стирання меж між причиною і наслідком, метафоризація мислення, формування полярних емоцій, розчинення у позачасовості, послаблення просторової орієнтації, дереалізація, деперсоналізація, злиття з усім. Сучасна наука не називає цих станів патологічними, а такими, що є фізіологічно-нормальними, однак більш рідкісними, ніж буденні стани свідомості. Більше того, розкрито, що протягом усієї людської історії вироблялись спеціальні практики, здатні змінювати стани свідомості (пости, спеціальні танці, ритуали ініціації, техніки споглядання, медитації). Щодо сучасного суспільства, то воно виробило свої власні специфічні фактори впливу на зміни свідомості: «зарядження» у натовпі, велике емоційне напруження і неспокій, хронічна перевтома, дефіцит сну тощо. Вчені висновують, що зміни стану свідомості є способами захисту людини і є закладені на онтологічному рівні як онтогенетична інерція.

Під цим знову хочеться повернутися до публікацій А. Пилипенка, де він пише, що «класична філософія співвідносна зі свідомістю підлітка... У зрілі роки ... зникає запальний пафос «законодавчого розуму», який, декілька разів ударившись об межі, стає скромнішим і поміркованим у своїх претензіях ... Постмодернізм – маніфестація зрілості свідомості» [10, с.18]. Для такої, зрілої, постмаксималістської, зміненої свідомості комфортною формою буття стає віртуальна реальність – «сучасна форма міфу» [12, с.75]. Як і міф, віртуальна реальність, стверджують дослідники, має форму сну. Віртуальний світ повністю імітує реальність, але не фізичну, а ситуацію внутрішнього світу людини [1, с.75]. Тому то, В. Кутирев і стверджує, що постмодернізм пояснюють як філософію комп'ютерної науки [6, с.19]. Отже сучасна цивілізація завертає у віртуальний світ і що далі, то більше. Стомлений людський розум мусить відпочити. Він також мусить зупинитися, бо сягнув своєї межі. Хіба не логічно, що він, розум, придумував різні машини, щоб розвантажити людські руки, а тепер придумав машину, щоб розвантажити самого себе? У своїй величі він десь пробував думати, що зможе змінити хід еволюції, повстати проти Природи і вирішувати замість неї. Як це подібне на Біблійну історію про гордовитого ангела! Проте аргументи науковців показують, що з сучасним людським розумом цього не станеться: «сьогоднішня хвиля віри у те, що ми все зможемо: людину і змінимо, і модифікуємо, і буквально за одне-два покоління – це утопія. Є такі речі у людині, куди людині самій немає доступу, що не піддається нашій волі, нашому бажанню. Туди, де йде справжня самоорганізація, ми втручатися не можемо. Там усе надійно заблоковано. Тому ... є великий оптимізм з приводу нашого майбутнього. Просто ми не звикли мислити у термінах самоорганізації» [7, с.115]. А тих, «хто не може справитись з випробуваннями долі і в стані реактивної депресії приймає антидепресанти, очікує імпотенція – своєрідний механізм позбавлення людства від слабких душ» [7, с.121].

Підходячи до завершення, хочеться зауважити, що відбір до постіндустріального буття вже розпочався, зокрема змінилась тенденція у Яцук Н.Є., 2012

лінії приросту населення, якщо до 1970 року це була гіпербола, то у наш час «намічається прогресуюче сповільнення темпів росту населення Землі» [15]. Цікаво, що пік людського розуму і пік населення Землі, певною мірою, співпали. Цікаво і те, що закон Т. Мальтуса не працює у реаліях постіндустріального буття: населення вже не прогресує так, щоб економіка не могла б його наздогнати (у високо розвинутих країнах уже все навпаки!). І щодо самоорганізуючих систем, то теж багато цікавості, зокрема у зв'язку з теорією мемів – носіїв культурної інформації, відповідно з якою «меми діють по законах, подібних з біологічними, тільки діють у культурному середовищі» [11, с.41], а їх експансія сублімує експансію генів: у найрозвинутіших країнах низькі прирости населення з наміченою тенденцією до «золотого мільйона». Згідно теорії, еволюція мемів випереджує еволюцію генів, а збільшення мемів буде інтенсивно змінювати культуру і втягувати людей у процес споживання і відтворення мемів. Сам по собі мем не має ніякого сенсу, сенсом його заряджає людина, що включається у процес комунікації. Меми – той ґрунт, на якому розгортається гра сенсів. Певною мірою меми відкривають нашу свідомість, зламують бар'єри, системи захисту, роблять нас більш відкритими до сприйняття нової інформації і комунікації.

Висновки

Так що у нове буття людина вступає із новою свідомістю, подібно як було на межі аграрного і постіндустріального буття. Тільки тоді стояла задача більше працювати (протестантська етика), а тепер протилежна – відпочити. Чому ж це буття нерідко іменують як постлюдське? Не виключено тому, що людина у ньому не буде ключовою фігурою, з огляду на те, що, по-перше, перестане брати на себе надзадачі (про що активного говорять представники Римського клубу), по-друге, людина перестане щось вирішувати у глобальному плані, ця функція зійде на рівень самоорганізації. А людина, нарешті, почне творити, і критерієм її цінності стануть чинники не біологічного чи соціального плану, а виключно творчі, передусім на рівні сенсу, – те, що «завоює» буття у комп'ютерній комунікації. Під постлюдським може розумітись те, що існує не залежно від тривалості людського життя – той сенс, що людина внесла у Мережу, заснувавши павутину власної комунікації – мем як згорнута інформація її буття. Постлюдське – це те, що відкривається для людини з висот її розвинутого розуму. Постлюдина, або надлюдина – це глибинний, можливо навіть чистий сенс homo-sapiens. А віртуальний світ – це необмежений простір буття цих сенсів. Чи варто боятись Нового світу, тим більше, що він неминучий? Якщо Друга природа не справилась із задачами рівних стартових можливостей, справедливості, розкріпачення тощо, то може постмодерне буття якраз і формується для цього?

Перспективи подальших досліджень

- антропологія;
- теорія постіндустріального суспільства;
- постмодерністська філософія.

Список літератури

1. Алексина Т. А. Ценность времени и вечности / Т. Алексина // Человек. – 2008. – №2. – С.70-79
2. Григорьева Т. П. Дзен як свобода / Т. Григорьева // Человек. – 2004. – №6. – С.76-90
3. Интеллектуальное пространство современной России. «Круглый стол» журнала «Человек» и Санкт-Петербургского гуманитарного университета профсоюзов // Человек. – 2008. – №3. – С.5-27
4. Кольцов Н. Чудесные достижения науки / Н. Кольцов // Человек. – 2007. – №6. – С.67-82
5. Кутырев В. А. Апология человеческого (предпосылки и контуры консервативного философствования) / В. Кутырев // Вопросы философии. – 2003. – №1. – С.63-76
6. Кутырев В. А. От какого наследства мы не можем отказаться / В. Кутырев // Человек. – 2005. – №2. – С.5-19
7. Модификация человека. Научные, технологические и моральные границы. «Круглый стол» журнала «Человек» в рамках конференции «Конструирование человека» // Человек. – 2008. – №2. – С.110-121
8. Пилипенко А. А. Закат логоцентризма / А. Пилипенко // Человек. – 2005. – №5. – С.44-55
9. Пилипенко А. А. Как мы эмигрировали из природы / А. Пилипенко // Человек. – 2005. – №5. – С.44-55
10. Пилипенко А. А. Культура – существительное одушевленное / А. Пилипенко // Человек. – 2007. – №4. – С.17-31
11. Соколова Е. В. Виртуальное пространство: новые феномены коммуникации / Е.Соколова // Антропологічні виміри філософських досліджень: збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені В.Лазяряна. – Вип. 1. – Д.: Дніпропетр. нац. ун-т. залазн. трансп. ім. акад. В.Лазяряна, 2012. – С.40-46
12. Хорунжий С. С. Человек и его три дальних удела. Новая антропология на базе древнего опыта / С. Хорунжий // Вопросы философии. – 2003. – №1. – С.38-62
13. Щукин В. Г. О филологическом образе мира / В. Щукин // Вопросы философии. – 2004. – №10. – С.47-65
14. Хачатурян В. Измененные состояния сознания: к проблеме архаической компоненты психики / В. Хачатурян // Человек. – 2008. – №1. – С.58-73
15. Человек разумный // <http://ru.wikipedia.org/wiki>
16. Человек разумный // <http://ru.wikipedia.org/wiki/правша>

Н.Е. Яцук

Ивано-Франковский университет права им. Короля Данила Галицкого, Ивано-Франковск, Украина

E-mail: inst.doctor@ttk.if.ua

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АКЦЕНТЫ ПОНЯТИЯ НОМО-SAPIENS

У статье рассматриваются очерченные постмодернизмом проблемы трансформации человека. Автор ищет объяснения этим процессам с позиций лингвистики и близко связанных с ней современных концепций сознания.

Ключевые слова: homo-sapiens, человеческий разум, сознание, постмодернизм, постиндустриальное бытие, виртуальность, миф.

N.Yatsuk

Ivano-Frankivsk University of Law of named after King Danylo Halytskyi, Ivano-Frankivsk, Ukraine

E-mail: inst.doctor@ttk.if.ua

LINGUISTIC EMPHASIS OF THE NOTION “HOMO-SAPIENS”

The article analyses the problems of human transformation outlined by postmodernism. The author seeks explanation of these processes from the point of view of linguistics and closely connected modern concepts of consciousness.

Key words: homo-sapiens, human intellect, consciousness, post-modernism, post-industrial being, virtual reality, myth.

Стаття надійшла до редколегії 17.05.12

Прийнята до друку 22.05.12